

РЕЦЕНЗІЇ

СКАРБИ УКРАЇНСЬКОГО ДІАСПОРНОГО ПИСЬМЕНСТВА

Ковалів Ю. І. Історія української літератури:
кінець ХІХ — початок ХХІ ст.: підручник: У 10 т.
Т. 8. Еміграційні колізії письменства.

Київ: ВЦ «Академія», 2021. 592 с.

Саме так, найдоречнішим словом тут, у восьмому томі «Історії української літератури» Юрія Коваліва, є слово «колізії». Перетини різних шляхів, зіткнення різних менталітетів — «західного» і «східного», слов'янського і неслов'янського, Старого і Нового світу, поезії і прози, традиційного і експериментального та навіть «сонета і верлібру». Майже детективні сюжети з життя письменників — сюжети, в яких не завжди вгадується постать митця, прихована за псевдонімом...

До речі, і самі псевдоніми могли б стати цікавим предметом для дослідження, настільки в них явними постають українські первини творчості письменників діаспори: географічні реалії (Богдан Бора — Борис Шкандрій, Лідія Далека — Олена Кобець, Олександр Смотрич — О. Флорук-Флоринський), назви рослин (Юрій Клен — Освальд Бурггарт, Ростислав Кедр — Іван Монастирський) тощо.

Професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка Юрій Ковалів свого часу зважився на дослідницький подвиг — створити нарис історії української літератури від останніх десятиліть ХІХ ст. до сьогодення. Слід наголосити на широкому оперативному полі студій, що охоплює понад сторіччя (1900—2022), за яке у нашому письменстві відбулося стільки несподіваних і трагічних колізій, що годі й спробувати осягнути їх сам-один. Тому й варто, за словами теоретиків неоромантизму, «долати протистояння непереможних опозицій», у яких одне перед одним постають минуле й вічне, просте і складне, зовнішнє і внутрішнє.

Якщо поставити собі запитання, що можна нового сказати про період міжвоєнтя, Другої світової війни, еміграції середини ХХ ст., які склали дослідницький концентр восьмого тому, то праця Ю. Коваліва допоможе знайти на нього відповідь, зокрема, тим, що апелює до численних віршів, повістей, романів і драм, здебільшого тих, що постають перед сучасним читачем як terra incognita. Місцем дії нового тому стали країни Старої Європи та обидві Америки, часовим проміжком — 1930—1970-ті роки. Головними «героями» — Мистецький український рух (МУР) та об'єднання українських письменників

в екзилі «Слово», Нью-Йоркська група. Розпочинається «ковалівська» сага про емігрантів із огляду поетичної творчості: течії «неотрадиційної» лірики, представники якої — Б. Бора, М. Ситник, Т. Курпіта, В. Онуфрієнко, Міра Гармаш та Світлана Кузьменко — «апелювали... до автологічної поезії, лише зрідка помережаної тропами і фігурами» (с. 107), та «сецесійної», котра засвідчувала «переважання ідеї над образністю» (с. 129). До «сецесійних» поетів середини ХХ ст. зараховано П. Карпенка-Криницю, Ганну Черінь, А. Полтаву, Лідію Далеку, О. Смотрича та Марту Тарнавську. З цих шести імен широкому загалові відомі хіба Ганна Черінь та почасти А. Полтава, а решту ще належить досягнути нашим читачам.

Згідно з концепцією К.-Г. Юнга,

знайомого давно поета інколи наче несподівано відкриваєш заново. Це відбувається тоді, коли наша свідомість у своєму розвитку підноситься на новий рівень, з якого раптом починаємо чути у відомих рядках щось нове. А воно все було закладено у творі спочатку, залишаючись таємним символом, що його ми можемо розгадати лише в ході оновлення духу часу [4, 115].

Тому окремий розділ «Оновлення “неокласики” і “Празької школи” в еміграційній поезії» — це свого роду перевідкриття, данина пошани Ю. Коваліва тим митцям, чий «крутосхили філософії чину» зумовили й напрями наукової діяльності автора рецензованого підручника. Зокрема, у центрі його уваги опинилася поема Леоніда Мосендза «Волинський рік» (1948). Окрім розлогого показу українських звичаїв і свят, у її канві переплелися інтертекстуальні мотиви європейських літератур — «Труди і дні» Гесіода, новели Дж. Боккаччо, поезія Ф. Шиллера, А. Міцкевича у сув'язі з українськими архітворами Т. Шевченка, Лесі Українки, В. Самійленка, Олега Ольжича та ін. (с. 171). На сторінках нарису засвідчується: особливо барвисто А. Мосендз показує Великдень. У сучасних умовах символіка будь-якого явища, особливо фольклорного, може сприйматися як сумарне вираження всіх можливих значень; зміст символіки народного свята, яким воно постає під пером поета, залежить від уяви митця та його співтворчості з читачем.

Лише короткими штрихами Юрій Ковалів окреслює збірку «Предметність нізвідкіль» Вадима Лесича: вона «складається з тридцяти двох переважно білих віршів, що, розташовані за алфавітним порядком, не мають жодних ознак абеткового вірша. Натомість даються взнаки... елегійний настрій, передчуття неминучого наприкінці віку кожної людини». У кожному разі Вадим Лесич постає «поетом багатьох граней» (с. 267). Між рядками ковалівського нарису можна прочитати: Лесичева символіка оживлених предметів для свого розшифрування потребує активної роботи уяви, виводячи реципієнта на рівень усвідомлення неподільності графічного, словесного та числового першоелементів в образі будь-якої речі.

Галя Мазуренко, на думку дослідника, «виявляла у ліриці інтровертивні ознаки, філософічні характеристики... Не декларуючи себе модерністкою, Галя Мазуренко обстоювала настанови “мистецтва для мистецтва”» (с. 194—195). Проте не обов'язково бути модерністом, аби проповідувати «мистецтво для мистецтва», оскільки, на думку філософів, цим займається й сама природа. Однак інтровертність таки лишається змістовою характеристикою доробку поетеси, і це доволі часто виражається в тяжінні до короткої форми.

Для доробку Ігоря Качуровського Ю. Ковалів знаходить надзвичайно влучні слова та концепти: «...він став “найєвропеїзованішим” поетом в українській літературній еміграції, якого не уявляли поза контекстом усїєї європейської культури» (с. 209); «Зануреного в царство снів романтика більше цікавить шлях на побачення, ніж сама зустріч з коханою» (с. 210). А збірка «Пісня про білий парус», у назві якої кожен може вчитати «свої» асоціації та образи, стала, на думку Юрія Івановича, виявом найвищого оприявлення таланту поета.

Аналізуючи еміграційну прозу, Ю. Ковалів справедливо зауважив: її стилі менш розмаїті, ніж у ліриці, і зводяться до двох антитетичних напрямів — «неотрадиційників», які дотримувалися принципів «зображення життя у формах самого життя» з застосуванням модерністських стильових концептів, і т. зв. прозаїків-експериментаторів.

Я. Парандовський в «Алхімії слова» знайомить українського читача з таємницями творчої лабораторії письменників різних країн, за концептуальний приклад беручи метафору: «Важко, а точніше — не можна обійтись без метафор. Можна обійтись без порівнянь, особливо у прозі, можна їх навіть свідомо та успішно уникати, — проте від метафори нікому не втекти» [3]. Експериментатором, який зважається на творення сміливих метафор, аби ними увиразнити результати своїх дослідів, постає й Ю. Ковалів, із невичерпних глибин еміграційного письменства видобуваючи такі скарби, які зробили б честь будь-якій літературі, зокрема й у футурологічній царині. Наприклад, звертаючись до доробку Людмили Коваленко, він бере до розгляду виданий у 1958 р. роман-антиутопію «Рік 2245», у якому, серед іншого, вражає такий пасаж: Україна стає «царством любові, Країною Дітей», тоді як Московія перетворюється на «зоопарк диких тварин і людей». Хіба не очевидно справдження цього пророцтва уже в наші дні?

До «неотрадиційників» Ю. Ковалів зараховує нещодавно перевідкриту письменницю, вінничанку Галину Журбу. Ще наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. виник окремий жанр малої прози, для позначення якого І. Денисюк запропонував термін «пейзажна новела» (розповідний твір невеликого обсягу, який об'єктивно відтворює картину природи, у взаємозв'язках образів якої схоплено узагальнення певних сфер суспільного та особистого життя людини). Іншими словами, структуру такого твору побудовано на вираженні предметних зв'язків, які лише незначною мірою переплавлені в уяві художника, але дозволяють багатогранно показати внутрішній світ — і автора, і персонажа.

Таким твором є, наприклад, «Черешні» Галини Журби — оповідання, яке репрезентує перетворення асоціативних образів у сприйнятті старого конюха Пилипа. У сецесійно забарвленій оповіді авторка засвідчує здатність і уміння вести мову через багатство подробиць і художніх деталей, які створюють сенсорно відчутну картину довкілля персонажа. «Черешні» Галини Журби, як і більшість тогочасних пейзажних новел, будуються не стільки на описі незвичайної події, скільки на психологічних штрихах, концентрації душевних порухів, нюансуванні думок і почуттів.

У підручнику Ю. Коваліва ґрунтовно проаналізовано лише один твір Галини Журби — роман «Тодір Сокір», однак у нарисі про нього можна спостерегти риси, притаманні й малій прозі письменниці: вона «сподівалася реалізувати “душу книжки”, що, не обмежена темою чи сюжетом... складає те “позасюжетне, що лежить заховане в творі”, як віддих, як биття серця, як струм гарячої крові, як шелест незупинної мислі» (с. 353—354).

На завершення восьмого тому дослідник відкриває перед читачем обрії становлення та розвитку Нью-Йоркської групи — доволі численного за кількістю та строкатого за стилістикою об'єднання літераторів. Зокрема, він стверджує: щоб зрозуміти прозу Емми Андіївської чи принаймні наблизитися до такого розуміння, треба дивитися на неї винятково з погляду мистецтва, а не життя. Письменниця, на його думку, зорієнтована на неістинність, нереальність, котра, однак, відкриває нові грані реального.

Словесні лабіринти її прози усе ж виводять нас у тунель із світлом. Цим світлом є віра в добро, любов, правду та справедливість. Людина тут завжди бачить свою невдачливість і підлість, намагається піднятися з низин аморального падіння, змобілізувати зусилля волі для боротьби з темрявою у душі і світі (с. 581—582). Більшість героїв Андіївської вірять словам Пророка Ісаї: «Народ, який у п'їтми ходить, узрів світло велике» (Ісаї, гл. 9, ст. 1). Тож загалом її проза сприймається як торжество над брехнею і злом, неправдою і ненавистю.

Атрибутивними ознаками «ню-йоркської» поезії стали експериментальність, інтертекстуальність, стильова поліваріантність, надання віршеві нових жанрових обрисів, відкриття нових можливостей художньої мови, мистецька синестезія поетичного вислову. Літератори, за їхнім власним визнанням, дотримуються модерністського, зокрема сюрреалістичного (с. 500), стилю вислову та водночас при глибокому проникненні у канву їхніх творів виявляють надзвичайно тісні зв'язки з українською духовною традицією. Неоромантизм і експресіонізм письма «ню-йоркців» виводять його на рівень небарокової єдності слова, вірша та зображення, увиразненої українською фольклорною орнаментальністю.

З окремих рис індивідуального стилю кожного представника групи кристалізується поетика українського вірша, твореного у культурному часопросторі Нью-Йорка... і не лише. Її характеризують яскраво виражений урбанізм (Ю. Тарнавський, Б. Бойчук), мистецька поліфонічність (Патриція Килина, Б.-Т. Рубчак, Віра Вовк), старослов'янська та християнська сакральність, орієнталізм індійського, японського та латиноамериканського взірця (Б. Рубчак, Віра Вовк, Ю. Коломиєць, Марія Ревакович, Р. Бабовал).

«Учити творчості можуть тільки творці» [1, 92]. І самі письменники, і їхні дослідники — як сучасники, так і послідовники. Ю. Ковалів завдяки своєму поетичному світорозумінню здатен не просто розглянути літературний твір під кутом зору «музики у слові», а й донести це бачення до читачів. І кожен однодумець Юрія Івановича — як викладач, так і студент, беручись до пера або сідаючи до комп'ютера, слідуватиме правилу, яке свого часу утвердив ключовим у літературознавстві Євген Маланюк: «Без “дихання життя”, про яке говорить перша книга Біблії, “дихання”, яке кожний творець мусить вдихнути в свій твір, від твору залишається бездушний зліпок глини, арифметична сума хаотизованих атомів, що розпадуться від найменшого подмуху» [2, 153].

Аналізувати літературні архітвори — означає вміти відчувати й досліджувати взаємозв'язок мови та творчості, ідеї та образу, підхоплювати енергетику художнього слова та ділитися нею з майбутніми читачами. Це й доводять усі вісім томів рецензованого підручника Юрія Коваліва «Історія української літератури. Кінець ХІХ — початок ХХІ століть».

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильченко С. В. Розумне, добре, вічне... Думки про виховання та навчання. Київ: Молодь, 1989. 288 с.
2. Маланюк Є. Ф. Книга спостережень. Проза. Кн. 1. Торонто: Гомін України, 1962. 529 с.
3. Парандовський Я. Алхімія Слова / пер. з пол. Ю. Попсуєнка. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3893&page=30> (дата звернення 24. 05. 2022 р.)
4. Jung C. G. The Spirit in Man, Art and Literature. Princeton University Press, 1971. 178 p.

Наталія НАУМЕНКО

Отримано 26 травня 2022 р.

м. Київ